

адбіткі асэнсавання свету з дапамогай комплексу бінарных апазіцый.

Міфалогіі балтаў у большай ступені, чым славянскай, былі ўласцівыя індаеўрапейскія паралелі. Асобныя рысы балцкай міфалогіі захаваліся і ў міфалагічнай культуры славянізаваных прабеларускіх плямён, якія мелі больш-менш арганізаваны пантэон язычніцкіх бостваў (па асобных гіпотэзах, нават з першапачатковым імкненнем да монатэізму).

Фарміраванню мастацкага густу і распрацоўцы эстэтычных канонаў у асяродку нашых продкаў садзейнічалі традыцыі ў галіне апрацоўчых тэхналогій (паколькі бронзу ў Беларусі пачалі вырабляць з сярэдзіны II тысячагоддзя да н. э., жалеза — з сярэдзіны I тысячагоддзя да н. э.). Яшчэ адзін “ключ” да іх духоўнай культуры — арнаментыцыя, якая, пры захаванні мясцовых ранненеалітычных традыцый, сведчыць таксама аб моцным уплыве індаеўрапейскіх традыцый, праваднікамі якіх на беларускія тэрыторыі, відаць, у большай ступені, чым славяне, з’яўляліся балты.

Болатова Ю.Г.,
аспірантка кафедры
сацыялогіі і культуразнаўства

КНИГА Ў ПОСТПІСЬМОВАЙ КУЛЬТУРЫ

Некалькі гадоў таму наша грамадства апынулася пад удзеяннем агульнасусветнага працэсу інфарматызацыі. Інфарматызацыю мы разумеем у шырокім сэнсе як глабальную з’яву, у якой сацыяльныя, тэхналагічныя, эканамічныя, палітычныя і культурныя механізмы злітыя ў адно. Яна характарызуецца, па-першае, пераходам да новых тэхнічных (электронных) сістэм, па-другое, ростам інфармацыйнай масы, звязаным з гэтым. У выніку значна павялічыўся прырост новых ведаў і пашырылася іх распаўсюджанне. Веды цяпер ужо больш не з’яўляюцца прывілеем выбраных. Яны сталі “ведамі для ўсіх”, г. зн.

патэндыяльна даступнымі кожнаму. Нездарма канец ХХ ст. называюць эпохай інфармацыйнага і камунікацыйнага выбуху. З гэтага вынікае, што аснова дэмакратызацыі сучаснай культуры заключаецца ў інфарматызацыі грамадства.

Персанальны камп'ютэр, як і яго папярэднікі (радыё, кіно, рэклама, тэлебачанне), ствараўся з разлікам на максімальна шырокую карыстальніцкую аўдыторыю. Ён стаў адным з праваднікоў і, у адрозненне ад іх, “сутворцай” масавай культуры. Інфарматызацыя і дэмакратычнасць — вось тая два кіты, на якіх пабудавана культурная парадыгма 90-х гадоў. Яе называюць “электроннай” (П. Флішы) ці “лічбавай” (Ф. Брэтон, С. Пру). Культура ўступіла ў новую постпісьмовую стадыю, якая адрозніваецца ад “галактыкі Гутэнберга” (М. Мак-Люэн), заснаванай на цывілізацыі тыпаграфскіх станкоў і традыцыйных бібліятэк у такой жа меры, як апошняя адрознівалася ад сусвету рукапісных тэкстаў, а той — ад сусвету, заснаванага на вуснай перадачы інфармацыі. Такім чынам, на нашых вачах закладваецца фундамент новай “інфармацыйнай цывілізацыі” (А. Тофлер).

Цяпер назіраецца “поліфанічнасць” (М.Бахцін), пад якой разумеем “шматгалосіцу” сённяшняй культуры, якая ўрываецца да нас дзякуючы мноству камунікацыйных каналаў, праз слова, гук у цэлым, візуальныя сродкі, а таксама праз іх сінтэз. Па значэнні блізкія “поліфанічнасці” культуры паняцці “глабалізацыі” (М.Чэрвінскі) і “медыятызацыі” (А.Ракітаў) культуры. Аднак сёння першынствуе комплекс як узніклых раней тэхнічных сродкаў (кіно, тэлебачанне, відэа, камп'ютэр), так і тых, што з’явіліся нядаўна (інтэрактыўнае тэлебачанне, multi-media), дзе на першы план вынесена выява, а слова, калі прысутнічае (хутчэй вымаўленае, чым напісанае), адыгрывае ролю ўкрапвання ў вобразную тканіну. З-за гэтага функцыянуюць веды неаднароднай прыроды, але з перавагай выяўленчасці. Мы лічым, што на сённяшні дзень адбываецца зварот да візуальнага спосабу каму-

нікацыі, які мае глыбокія гістарычныя карані, і, як вынік, да візуалізацыі культуры.

Гэтая з’ява ў апошні час прыцягвае ўвагу вучоных, але дагэтуль не існуе цэласнага аналізу працэсу. Характарызуючы яго, аперыруюць такімі паняццямі, як “выяўленчая, невербальная, неславесная, славесна-выяўленчая інфармацыя і камунікацыя” ў процілегласць “пісьмовай, вуснай і вербальнай”, як “зрокавыя формы камунікацыі” і “сінкрэтычная структура” (М.Чэрвінскі), “сентэнцыйнае і выяўленчае паведамленні” (Т.Зберскі), “рытарычны, кніжны, экранна-камп’ютэрны тыпы камунікацыі” (А.Грыгар’янец), “інтэграцыя розных метадаў камунікацыі” і “культура выдавочнага” (Ф.Брэтон, С.Пру), “мазаічны спосаб камунікацыі” (М.Мак-Люэн).

Менавіта ў выніку экспансіі тэхнікі аб’ектам агульнай увагі становіцца кніга. Адчуваючы на сабе ўплыў інфарматызацыі, яна ўсё больш пераўтвараецца ў адзін з каналаў перадачы інфармацыі, страчваючы галоўную на працягу ўсёй сваёй гісторыі функцыю “скарбніцы ведаў”. Дзякуючы шырокаму спектру візуальных сродкаў, аўдыёвізуальная тэхніка падаецца многім больш прыцягальнай за кнігу.

Сёння можам сцвярджаць, што беларуская кніга стараецца, не страчваючы сваёй унікальнай сацыяльнай і культурнай ролі, адпавядаць сучаснай парадыгме. Так, многія падручнікі выдаюцца з дадаткам аўдыё- і відэа-матэрыялаў. Характэрным становіцца шырокае выкарыстанне прыёмаў падачы інфармацыі, якія актыўна ўздзейнічаюць на візуальнае ўспрыманне. Вытокі цяперашняй візуальна насычанай кідкай кніжкі, якая прадаецца з латкоў на кожным кроку, у танных выданнях для простых людзей канца XIX—пачатку XX ст. З цягам часу яны набылі шэраг станоўчых рыс: прыцягальнасць афармлення, разборлівасць друку, добрая якасць паперы, масавасць тыражоў. Бясспрэчна, цяпер кніга ў папяровай вокладцы (англ. paperback, франц. livre de poche) стала заўважальнай, хаця і неадназначнай з’явай у свеце кніг як у нас, так і за

мяжой. У дакор падобным выданням часцей за ўсё ставяць іх невысокі літаратурны ўзровень. Папрок справядлівы. Аднак у апошні час такім спосабам пачалі выдаваць і творы класікаў, даведачную, дзіцячую і іншую літаратуру.

Сучасная кніга нясе ў сабе шмат візуальнай інфармацыі. Яна сама рэпрэзентуе сябе з дапамогай тых ці іншых знакаў; яна, яшчэ не раскрытая, ужо паведамляе пэўны змест. Часта нават фармат кнігі служыць знакам, інфармуючы аб чытацкім прызначэнні: масавая кніга для чытання часцей за ўсё бывае кішэннага або невялікага фармату. Нетыповыя фарматы характэрныя для дзіцячых выданняў.

Першыя звесткі аб кнізе змяшчаюць вокладка або супервокладка і тытульны ліст. Чым яны багацейшыя, тым больш семіятычныя. Чытача перш за ўсё цікавіць заглавак, з якога ён атрымлівае кароткія звесткі аб змесце паведамлення. Няўдалы, малаінфарматыўны заглавак збівае з панталыку, як памылковы адрас. Характэрная рыса загатоўка — пэўнае размяшчэнне. Калі змяніць яго, а таксама абставіны, у якіх ажыццяўляецца акт камунікацыі, то перастае функцыянаваць і ўсё паведамленне; так, выпадкова знойдзены абрывак тытульнага ліста нічога не абазначае і ні на што ні ўказвае.

З гэтай якасцю звязана і паняцце семантычнага поля, бо яно пэўнае і таксама ні на што не ўказвае, а паўнату свайго значэння знак атрымлівае толькі ў пэўным асяроддзі. Некалі семантычным полем з'яўляліся гербавы шчыт у геральдыцы і плоскасць іконы. Лічыцца, што аналагічна таму, як у творах мастацтва мінулага выява размяшчалася тым вышэй, чым вышэйшыя былі значэнне або сацыяльнае становішча аб'екта, так і на тытульным лісце кнігі выкарыстоўваецца трох'ярусная іерархія значэння. У залежнасці ад яе імя аўтара, заглавак і год выдання суадносна займаюць верх, сярэдзіну і ніз тытульнага ліста, прычым яго сярэдзіна адводзіцца для загатоўка.

Заглавак — гэта “прынада для чытача”, як назваў яго Т. Зберскі. Дзякуючы супадзенню інтарэсаў аўтара, выдаўца і кніжнага гандляра ствараецца тактыка “запрашэння

пакупніка”. Назва сучаснай кнігі, як правіла, зводзіцца да некалькіх найбольш інфарматыўных ці вобразных слоў. Гэтую назву ілюструюць малюнак, фатаграфія, калаж, даведзеныя да кароткага сігналу, сімвала. На жаль, аб многіх камерцыйных выданнях гэтага сказаць нельга. Малаінфарматыўнымі іх не назавеш: яны хутчэй дэзінфармуюць, чым інфармуюць чытача. Няпэўныя загаловкі і неадпаведныя ілюстрацыі скажаюць змест кнігі, вымушаючы купляць “ката ў мяшку”.

Славеснае паведамленне і іканічнае, якое ілюструе яго, звычайна размяшчаюцца на фоне колеравай плямы. Такі афарбаваны фон — не толькі аптычны, але і семантычны прыём. Колеравая сімволіка ў наш час не з’яўляецца такой цэльнай, развітай і стабільнай сістэмай, як гэта было ў сярэднявеччы. Але і мы ў прадметных іканічных паведамленнях можам вызначыць семантычнае значэнне колеру. Напрыклад, калі верхняя частка нейкай паверхні афарбавана ў блакітны колер, то яна ўспрымаецца як неба, калі ніжняя, то як вада. Колеравая пляма мае прадметнае значэнне, нават калі яна не суадносіцца ні з адным прадметам.

У сістэме колеру вылучаюць тры семантычныя ўзроўні. Першы — узровень непасрэднага ўспрымання, для якога характэрныя пэўныя адчуванні і бачанне прадметаў і іх сукупнасцей. Другі ўзровень выяўляе ўмоўнае значэнне, аналагічнае семантычнаму значэнню моўных формаў. Яго сустракаем у эмблематыцы, у геральдыцы, картаграфіі, розных сістэмах сігналізацыі. Трэці ўзровень — узровень сімвалічных значэнняў: напрыклад, зялёны лічыцца колерам маладосці, жыцця, надзеі, а чырвоны — колерам улады, крыві. Так адпастроўваецца вобразнасць мыслення, а чалавечыя органы пачуццяў пачынаюць успрымаць колер як знак больш агульнай сітуацыі.

Гэтыя семантычныя канатацыі адбываюцца і на колеры вокладак. Напрыклад, кнігі па сельскай гаспадарцы часцей маюць зялёныя вокладкі, выданні па грамадскіх навук афармляюцца ў чырвоных танах. Сярод беларускіх

выдавецтваў найбольш паслядоўныя ў выбары колеру выдавецтвы “Беларуская энцыклапедыя” і “Беларусь”. Цікава, што ў адпаведнасці з колерам ажыццяўляецца і ўнутрыкніжная групоўка матэрыялу (у выданнях тыпу Yellow pages — напрыклад “Бізнес-Беларусь-97” выдавецтва Хелман).

Вокладка выконвае ў жыцці кнігі важную ролю. Ідэальна скампанаваная вокладка быццам бы перакладае змест кнігі на мову візуальных вобразаў, што не патрабуюць каментарыя. Прывядзём у якасці прыкладу кнігу “Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі” (выдавецтва “Беларуская энцыклапедыя”). На вокладцы яе на чырвоным фоне — загаловак з фотаздымкам рассыпаных са старадаўняга сасуда манет і ўпрыгожанняў. Перад намі выразнае і высокаінфарматыўнае паведамленне. Яно складаецца са славеснага паведамлення і глыбока матываванага іканічнага паведамлення, якое з’яўляецца аб’ектам вывучэння археалогіі і нумізматыкі, а таксама паведамлення, што мае сімвалічныя рысы: чырвоны колер і старажытны сасуд сімвалізуюць сувязь з гісторыяй. У сукупнасці маем інфармацыю трох відаў: моўную і двайную іканічную. У нейкім сэнсе, купляючы гэтую кнігу, мы становімся як бы ўладальнікамі гісторыі культуры Беларусі. У якасці прыкладаў удалага афармлення можна прывесці кнігі выдавецтваў “Беларусь”, “Гісторыя мастацтваў” (Б.Лазукі), “Вышэйшая школа” (падручнікі), “Беларуская энцыклапедыя” (“Скарына” і інш.), “Паліфакт” (серыі “Фантастыка века”, “Самиздат века”).

Пэўную візуальную інфармацыю, акрамя таго, нясуць і выдавецкія маркі. Яны выконваюць функцыю апазнання, паведамляючы пра змест і складанасць кнігі, а таксама ўказваюць, якой катэгорыі чытачоў кніга адрасавана. Беларускаму чытачу добра вядома птушка (марка выдавецтва “Юнацтва”), стос кніг (“Полымя”), старадрукаваная літара “Б” (“Беларусь”). У эпоху росквіту візуальнай інфармацыі шырокі шлях праклалі сабе дадатковыя знакі, бяспрэчна ідэаграфічныя па характары,

Ікія коратка і інфарматыўна прадстаўляюць кнігу. Гэтыя ўказальныя функцыі выконваюць ідэаграмы ў выглядзе стылізаваных літар, звяроў, раслін і інш. Да таго ж, практычна ўсе выдавецтвы наладзілі выданне серый. Яны, першае, забяспечваюцца тэматычнымі вобразнымі назвамі, а па-другое, графічным знакам, які дадаецца да назвы і з ёй асацыіруецца. Такі, напрыклад, Пегас (серыя “Паэзія народаў свету” выдавецтва “Мастацкая літаратура”).

Цікава, што візуалізацыя закранула не толькі форму кнігі, але і яе змест. Прычым гэта датычыць не толькі выданняў па мастацтве. Найбольш яскравае пацвярджэнне таму — творчасць літаратурнага аб’яднання “Полацкае ляда”. Напрыклад, Л. Сільнова ў сваім паэтычным зборніку “Сасловы” паспрабавала аб’яднаць мастацтва слова з мастацтвам лініі. Выдавецтва “Паліфакт” у новым том “Самиздат века” серыі “Ітогі века. Взгляд из России” ўключыла пейзажы 30-х гг. і лагерныя малюнкі, дзеля таго каб паказаць “карціну супраціўлення насіллю” ва ўсіх творчых формах. Менавіта сінтэз літаратуры і мастацкай творчасці (у выглядзе не толькі звычайных ілюстрацый, але і значымай часткі) дае магчымасць чытачу ўвайсці ў культурны кантэкст эпохі, што і з’яўляецца мэтай гэтага выдання. Выдавецтва “Папуры” выпусціла ў свет серыю папулярных кніг, змест якіх складаюць трохмерныя камп’ютэрныя малюнкі для развіцця і трэнінгу візуальнага ўспрымання.

Такім чынам, кніга не ізалявана ад працэсу развіцця шматлікай візуальнай інфармацыі, што перажывае ў апошняе дзесяцігоддзе сапраўднае адраджэнне. Паказальна тое, што выбух выяўленчасці адбываецца адначасова з іншым, глыбокім і глабальным працэсам, паступовай зменай папяровага носбіта інфармацыі электронным носбітам. Спадзяёмся, што электронная кніга і сістэмы віртуальнай рэальнасці, якія толькі робяць у Беларусі свае першыя крокі, будуць на роўных суіснаваць побач з традыцыйнай удасканаленай кнігай.